

„ОТВЪДНИЯТ” СВЯТ СПОРЕД ФОЛКЛОРНИТЕ ПРЕДСТАВИ ОТ ЛОВЕШКО

Елена П. Георгиева

Исторически музей – Ловеч

Фолклорните представи за „отвъд” са изключително разнообразни. Смъртта се приема като естествено продължение на живота и затова не събужда страх. С неодобрение и страх се гледа обаче на неестествената смърт и това влече след себе си цяла поредица обичаи и практики, които „улесняват” преминаването на душата на покойния „отвъд”, но и предпазват обществото от зловредните ѝ влияния. Важно значение обаче има не само деленето на хората според тяхната естествена или неестествена смърт, но и по начина им на живот – отличават се грешниците от праведниците. Накратко, отношението към смъртта може да се обобщи с израза „Пръстта ни /х/рани, пръстта ще ни прибере. Само трябва да има ред”¹.

„Отвъдният” свят често е сънуван, като това се случва, когато сънуващият е в някакъв критичен момент от своя живот – той е болен или пък скоро е изпратил „отвъд” близък човек. Интересно е да се отбележи, че в тези сънища (а и не само в тях) представата за „Другия” свят е тясно свързана с представата за начина на хранене там. В с. Българене се разказва сън на болна жена, която „вижда” „Отвъдният” свят като голяма градина с две огромни дървета по средата – по листата на едното капе мляко, което се стича в устата на насядалите около него деца (при подобна картина в друго село наречени „ангелчета” – кръстени деца²), а от листата на второто капе катран в устата на „некръстените, пометнатите и копелчетата. Те били също в Райската градина, ама отделно от праведните кръстени деца”³. От края на разказа става ясно, че се има предвид Раят – навсякъде в Ловешко се прави разграничението Ад/Рай.

Споменава се и за вдигнато от вихрушка момиче, което след три дни („ни жива, ни умряла”) описва как се срещнало със св. Петър, който го развел навсякъде „горе”. Там то видяло и топка месо, която виси в небето. От нея се хранели душите на умрелите. Момичето поискало да хапне, но св. Петър го спрял, защото още не му се полагало, още не било умряло. След това момичето, вече като жена, станало „светица”, т.е. жена, която умее да гледа и да разговаря с мъртвите⁴.

Представите за „Отвъдният” свят го рисуват устроен по същия начин като Нашия. Това се потвърждава и от погребалните обичаи. Известна и все още спазвана е практиката, при погребението, в ковчега до мъртвия да се слагат „армагани” за починали по-рано, а също и любими негови вещи, пари, предмети от занаята, който е упражнявал приживе⁵. Предприемат се обаче и защитни действия, целящи да предпазят „Този” свят – например, в ръцете на починалия се слага сол, за да се запази берекетът на къщата, да не го отнесе мъртвият със себе си⁶.

Дрехите, с които е облечен починалият, също трябва да отговарят на специални изисквания – да са нови или поне добре изпрани, като сватбената риза при по-старите погребения е задължителна, за да се познаят съпрузите след смъртта⁷. Тези действия се обясняват с убеждението, че „Отвъдният” свят е естествено продължение на този, че там съществуват същите семейни, социални и обществени връзки, като тези тук.

„Отвъдното” обаче е и едно огледално изображение на това какъв е бил човекът приживе. Не случайно в Ловешко е твърде разпространена приказката за Господ и неговото огледало, в което се отразява какво става на земята⁸. Може би по подобен начин трябва да се тълкува и обичаят, на гроба да се „засява” чесън с коренчетата нагоре, което е все още жива практика в Ловешко – като начин чесънът да „поникне” огледално към „Отвъдният” свят.

Положението на човека „отвъд” ясно показва какъв е бил той тук. Вече стана дума, че разграничението Ад/Рай е много ясно. Покойните се делят както по начин на живот, та-

ка и по обстоятелства около смъртта. Навсякъде се подчертава, че грешниците – крадци, лъжци, измамници – отиват в „Пъкъла”. Там е мястото и на магьосниците, които са крали мляко и жито или са правили магии за зло⁹. Понякога това вярване се отразява и в представата, че грешниците стават вампири, независимо дали са спазени забраните при погребението, а след 40-ия ден душите им отиват в „катраня”¹⁰.

Само в с. Българене се наблюдава представата за света като триделен. „Горният свят” е на небето – там са Господ, светците и ангелите, там е и Раят, в който след смъртта си отиват праведниците. Има и Свят на живите, а Адът („катраня”) е под земята¹¹. Свети Петър се споменава почти навсякъде като ключар на Райските порти¹².

„Раят” е наречено и специално място на старото гробище в едно от селата – Стефаново. Описано е като голяма каменна врата („два отвесни камъка като порта”) – през нея преминават близките на „негодинасал мъртвец” преди да преливат гроба, а след навършването на година от смъртта, там се отива по задушниците¹³.

Душите се делят и по обстоятелствата около смъртта на техните носители. Неестествената, нередовна смърт се гледа със страх от общността и затова във всички села от региона самоубийците и некръстените деца се определят като специална категория мъртъвци. „Мъж убесник умрелите не го прибират. Той си остава самин и никой не разговаря с него. Иначе умрелите редовно си се събират и си говорят. А убесника и удавника башка са си”¹⁴, „башка на Оня свят, отделно от останалите праведни души, са душите на самоубийците – удавници, обесени и душите на некръстените починали деца. Те не са редовни. Пак са на небето, ама отделно”¹⁵.

При едно от описанията на „Оня” свят е отбелязано не само разделение, но и противопоставяне на кръстените и некръстените починали деца – мляко от дървото в Райската градина ядат само тези деца, за които „майките правят помени и са подавали за „Бог да прости”. Тези деца бият през ръцете останалите, некръстените и непочитаните от майките си. На „Оня” свят, освен млякото, децата ядат и всичко, което техните майки са подали – ябълки, грозде, хляб”¹⁶.

Свързана с тези представи е и забраната майката на починало до 40-те си дни дете да не яде мляко до следващия Гергьовден, защото в противен случай ще изяде млякото на детето, което му е определено за „Оня” свят¹⁷. В този ред можем да споменем и практиката за предпазване на майката на починало некръстено дете от зловредното влияние на детето ѝ. В с. Голец тя отива да преспи една нощ в друга къща, която се намира „отвъд реката” – така според информаторите душата на починалото дете не може да премине през водата, да стигне до майка си и да суче мляко¹⁸. Впрочем, аналогични защитни действия се извършват за защита на селищния социум от чумата.

Вече стана дума, че при описанието на „Оня” свят във фолклорните представи от Ловешко, начинът на хранене на душите „отвъд” заема най-важно място. За да се подчертае, че в „отвъдното” неопятите и „нередовно” починалите са отделно от другите, се използва изразът, че те са „башка на трапеза”¹⁹. Разказва се и за обесена жена, която се явила насън на майка си и ѝ казала, че не може на „Оня” свят да си стига хляба. На другия ден майката дала прът на другарката на починалата си дъщеря, за да може тя да достига хляба си²⁰. На храненето на душите се отразява и неспазването на забраните. Ако близките на починал човек се мият или перат в „мъртвешкия ден” (събота), душите „отвъд” си вземат храната от помията²¹.

Жива е и представата, че раздаденото „ще се намери” на „Оня” свят – независимо дали става дума за храна, дрехи или някакъв друг предмет. Навсякъде се спазва обичаят да се раздават „за сянка” дрехи на мъртвия. На места дори се търси прилика с починалия с вярата, че когато този човек облече дрехите, няма да е студено на умрелия. Такива хора стават много близки на семейството, канени са при важни случаи и в известен смисъл

заместват мъртвия роднина. Раздаването трябва да е „от душа”, защото в противен случай няма да бъде получено на „Оня” свят ²².

Фолклорните представи за „отвъдното” се отличават с голямо богатство и разнообразие по цялото българско етническо землище. Това е обяснимо, понеже за народа ни това е един действително важен въпрос. Изключение в това отношение не прави и Ловешко, което се опитахме накратко да покажем тук.

БЕЛЕЖКИ

1. **Воденичарова, А.** Обичаи при смърт и погребение. В: Традиционна народна духовна култура в селата Александрово, Деветаки и Смочан. Ловеч, 1987 г. Научен архив на отдел „Етнография” при Исторически музей – Ловеч (**НАОЕ**), инв. № 80, с. 78, с. Александрово.
2. **Попов, Р.** Традиционен народен светоглед. В: Традиционна народна духовна култура в селата Къкрина и Брестово. Ловеч, 1987 г. **НАОЕ**, № 78, с. 26, с. Къкрина.
3. **Попов, Р.** Традиционен народен светоглед. В: Традиционна народна духовна култура в селата Българене и Стефаново. Ловеч, 1987 г., **НАОЕ**, № 77, с. 14, с. Българене.
4. **НАОЕ**, № 78, с. 7, с. Къкрина.
5. **Архив на автора**, 1999 г., с. Българене.
6. **Воденичарова, А.** Обичаи при смърт и погребение. В: Традиционна народна духовна култура в селата Голец, Микре и Сопот. Ловеч, 1987 г. **НАОЕ**, № 79, с. 126. Разпространено и в трите села.
7. **Пак там**, с. 124, с. Микре.
8. **НАОЕ**, № 78, с. 2, с. Къкрина.
9. **Пак там**, с. 25, с. Къкрина.
10. **НАОЕ**, № 77, с. 35, с. Стефаново.
11. **Пак там**, с. 14, с. Българене.
12. **НАОЕ**, № 79, с. 29, с. Голец. В селата Къкрина (**НАОЕ**, № 78, с. 26) и Александрово (**НАОЕ**, № 80, с. 19) св. Петър е представен не само като ключар на Райските порти – той преценява греховете на хората и ги изпраща в Ада или в Рая.
13. **НАОЕ**, № 77, с. 36, с. Стефаново.
14. **НАОЕ**, № 78, с. 16, с. Къкрина.
15. **Пак там**, с. 25, с. Къкрина.
16. **НАОЕ**, № 80, с. 13, с. Смочан.
17. **НАОЕ**, № 78, с. 26, с. Къкрина.
18. **НАОЕ**, № 79, с. 16, с. Голец.
19. **НАОЕ**, № 78, с. 16, с. Къкрина.
20. **Пак там**, с. 16, с. Къкрина.
21. **НАОЕ**, № 79, с. 9, с. Голец.
22. **Пак там**, с. 134, с. Микре.